

YAPABİLMENİN BİR BAŞKA BİÇİMİ: KOOPERATİFLER

Prof. Dr. Ayhan ÇIKIN

GİRİŞ

Çağımız sürekli bir değişim ve gelişim süreci içinde. Bir çelişkiler yumağı. 200 yıldır genel bir ekonomik büyüme yaşanıyor.

Gelir dağılımı, hem ülkeler bazında, hem de kişiler ve faktörler bazında çok bozulmuş durumda.

Ekonomik analizler ve kararlar, karlılık kavramı üzerine oturtulmuş. Ekonomi bilimi, neredeyse salt sermayeye gelir arayan bir bilim haline sokulmuş.

Geleneksel kalkınma tipi ve hızı ekolojik dengeleri alt-üst etmiş, sorumsuzca yapılan üretim/tüketim ilişkilendirilmesi sonucunda dünyanın doğal yapısı bir uçuruma doğru sürükleniyor.

Dünyadaki her insan, işadamlarının tükettiği kadar tüketse 11,4 dünyaya; bir ABD'li vatandaş kadar tüketse 6,8 dünyaya ihtiyaç olduğu hesaplanmaktadır.

Kalkınmanın realitesi salt ekonomik ölçütlere dayandırılmıştır. Bu geleneksel kalkınma yönteminin mutlaka gözden geçirilmesi gerekli. Doğal kaynakları dikkate alan sürdürülebilir bir kalkınma modeli geliştirilmelidir.

Kapitalist ticari organizasyonlar, yatırımlarını mali sermayenin karlılığı üzerine dayandırdığından ekonominin amacı değişmiştir. Yatırımlar, mutlaka doğayı koruyacak ve geliştirecek, yeni istihdam ve katma değerler yaratacak şekilde yönlendirilmelidir.

Bir buçuk yüzyıldan beri, kalkınmanın ve ekonomik organizasyonların yönetimini tasarımıyan bir başka işletmecilik biçimi vardır : Kooperatifler.

Kooperatifçilik, sermayenin araç olarak hizmet ettiği, fazlaların yatırılan sermayeye göre değil, insanların kooperatif organizasyonla yaptığı işlem oranında dağıtılan çağdaş bir işletme/ortaklık modelidir.

Kısaca “yapabilmenin bir başka biçimidir kooperatifçilik”.

EKONOMİ VE TARIM

Ekonomi politikasının temel amacı, insanların yaşam kalitesini artırabilecek, toplumunun kalkınmasını ve gelişmesini sağlayabilecek çeşitli olanakları harekete geçirmektir. Bunun başlıca araçları :

- Çalışabilecek insanları üretim sürecine sokabilecek istihdam politikası;
- Ekonomide kullanılacak beşeri, doğal, sermaye kaynaklarını optimal biçimde kullanabilecek işletmeler yaratılmaması (yapısal politikalar);
- Pazar politikaları (orta vadeli);

- (Fiyat politikası dahil) mali politikalar (kısa vadeli).

Ekonomide görülen başlıca işletmecilik modelleri :

1. Özel işletmeler (kar amacına göre çalışan);
2. gelirlerini yükseltme amacına yönelik geleneksel işletme tipleri (Kooperatifler, bu tip işletmelerin pazar koşullarını uyarlanmasında rol alan imtiyazlı işletme /ortaklık tipleridir),
3. Kamu girişimleri.

Önemli olan bu girişimlerden birini savunma politikaları yerine, ülke ihtiyaçlarına yanıt bulabilecek bir bileşimini ortaya koyabilecek ekonomi politikaları üretmek ve uygulamaktır.

Gelişmiş ülkelerin uygulamaları dikkatle incelendiğinde bu üç işletme tipinin uygun bir bileşimde ekonomide rol almalarını sağlama çabasının ağır bastığı görülür. O nedenle son onlu yıllarda gelişmiş ülkelerde görülen başlıca ekonomik modellemeler şu başlıklar altında sıralanır :

1. Geleneksel işletme / ekonomi modelleri,
2. Sosyal ekonomi modeli,
3. Dayanışma ekonomisi modeli.

Geleneksel modeller, genellikle özel işletme modelleridir. Bunlar kar amaçlı yatırımlar ararken istihdam yaratma, yeni katma değerler üretme ve çevre koruma konularında özen gösterecek şekilde yönlendirilmelidir.

Sosyal ekonomi modeli, daha çok kendi emeğini, kendi sermayesini kendi yöneticiliği altında çalıştıran, katıldıkları organizasyonlarla piyasaya giriş- çıkışları denetleme olanağı bulan işletme / ekonomi modelleridir. Sosyal ekonomi, bir kanadı ile ekonomiye, diğer kanadı ile toplumsallığa boyutlu bileşik bir kavramdır. Üç temel bileşene dayanır :

1. Gerçek bir ortak projeye dayalı kooperatifler,
2. İmece , özellikli yardımlaşma sandıkları ve mediko-sosyal faaliyetleri,
3. Ekonomik işlev üstlenen dernekler / vakıflar.

Sosyal ekonominin özellikleri : “Sosyal ekonomi, aşağıda belirtilen ilkeleri ile etik olarak kendini gösteren kooperatifler, yardımlaşma sandıkları ve dernekler şeklinde ortaklaşmalar yoluyla gerçekleştirilmiş ekonomik faaliyetlerin yeniden gruplandırılmasıdır :

- a) kardan ziyade üyelerine / topluma hizmet amacı,
- b) özerk yönetim,
- c) demokratik karar süreçleri,
- d) gelirlerin paylaşılmasında sermayeden çok emeğin ve insanların üstünlüğü.

Dayanışma ekonomisi : Ekonomideki çoğulculuğun getirdiği bir gereklilik olarak, ortak bir proje çerçevesinde farklı gruptaki işletmelerin bir dayanışma sonucunda yeni ekonomik projeleri uygulamaya sokma şeklidir. Bu ekonomi biçiminin uygulamaya konulmasında rol oynayan en önemli aktörler, kalkınma ajanslarıdır. Türkiye’de kalkınma ajanslarının, sosyal ekonomi uygulamalarının yeterli olmadığından dolayı, batı ekonomilerinden erken aktarılmış bir kurum durumundadır. O nedenle, kalkınma ajansları için yaratılacak her türlü kaynak kullanımının ileride ekonomide önemli olumsuzluklar yaratabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü kalkınma ajansları

aracılığı ile uygulamaya sokulacak projeleri toplumda sahiplenebilecek sosyal ekonomi sektörü yeterince yaratılamamış durumdadır.

NASIL BİR TARIM POLİTİKASI UYGULANMALI ?

Yeni tarım politikaları, kırsal kesimin bütününe kucaklayan entegre tip politikalar olmalıdır. Ancak bu politikalar içeriğinde, ürün ve ürün gruplarını yer veren madde politikaları ile çeşitlendirilmeli ve desteklenmelidir. Bu politikalar demeti , sağlıklı bir tarımsal yapının elde edilmesini sağlamalı; çiftçi gelirini yükseltmek için tarım-gıda sanayinin gelişmesine katkıda bulunmalı; tarımsal pazarların yeniden organize edilmesinde kooperatiflere öncelik vermeli ve kooperatifçiliği geliştirmeli; kırsal bölgelerdeki insan ve doğa kaynaklarını koruyucu ve geliştirici nitelikte olmalı; tarımı, ulusal ve uluslar arası rekabet koşullarını ayak uydurabilecek bir konuma getirmelidir.

Birbirine tamamlayacak şekilde, fiyat politikası, tarımsal yapılanma politikası, pazar yapısı politikası, tarımsal kooperatifçilik politikası (*girişim olarak kooperatiflerin genişleme olanakları artırılmalı, kooperatiflere uygun bir ortam yaratılmalı, kooperatifleri geliştiren çevre güvence altına alınmalı, kooperatifleri her yönüyle destekleyen politikalar üretilmeli*); etkili bir gıda maddeleri üretim politikası oluşturulmalı ve çift yönlü bir küçük ve orta boyutlu işletme (KOBİ) politikası devreye sokulmalıdır.

Ne yazık ki ülkemizde, ülke koşullarını özümseyen ekonomi politikaları üretilip uygulanmadığı gözlenmektedir. Uygulanan ekonomi politikaları, çoğunlukla borç alınan ülkelerin borçlarını geri alma, ya da o ülkelerin ihtiyaçlarını tamamlayıcı nitelikli ithal politikalar olmaktadır.

YAPABİLMENİN BİR BAŞKA BİÇİMİ : KOOPERATİFLER

“Bir kooperatif, mülkiyeti ortaklaşa olan ve yönetimi demokratik olarak gerçekleştirilen bir girişim aracılığı ile ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçları ve özelemleri tatmin etmek için gönüllü olarak bir araya gelmiş insanların özerk birliğidir” (ACI,1995).

Kooperatifçiliğin kendine özgü değerleri vardır: kurucularının esprisine bağlılık, eşitlik, dürüstlük, dayanışma, doğruluk, saydamlık, toplumsal sorumluluk, özgecilik, vb.. Kooperatifçilik ilkeleri de şunlardır : açık kapı ilkesi (bir insan, bir oy); ortakların kooperatife ekonomik katılımı; özerklik (demokratik yönetim); gönüllülük; eğitim, enformasyon, formasyon; kooperatifler arası işbirliği; ortama karşı sorumluluk.

Kooperatifler, tarımsal ekonomiyi organize ederler, ekonomiyi toplumun hizmetine sokarlar.

Kooperatifler iki nedenden dolayı doğarlar ve gelişirler : 1. Tek başına yerine getirilemeyen ekonomik ihtiyaçları yanıtlamak ve üretim faaliyetlerini sürekli kılmak. 2. Büyük ticari güçlere karşı kendilerini savunmak.

Şu dört olay konunun saklı kalan yönlerini açıklar :

- bireylerin özerklik istemesi,
- ortak nitelikli grupların ortaya çıkması,

- özel girişim modelinin egemenliği,
- üreticiler arasındaki bağın farklılaşması.

Son yıllarda üreticilerin kooperatifçiliğe karşı ilgisinin azaldığı görüşleri yaygındır. Ancak bu insanların piyasa sistemi içinde kendi yerlerini yeterince sorgulayamamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü kooperatifler salt kar arayan insanların, girişimlerin ortaklıkları değil, ellerindeki kaynaklara (emek dahil) gelir arayan insanların, girişimlerin piyasa araçlarıdır.

Bir üretici ile kooperatifi arasındaki en önemli bağ, üretici ile kooperatif arasında paylaşılan bir projedir. Kooperatifin uygulayacağı proje ortaklarının ihtiyaçlarını yanıtlayan, onların kişisel veya ailevi projeleri ile bağlantılı olmalıdır.

Bir tarımsal pazarlama ve işleme kooperatifi, ortaklarının ürünlerini toplayan, işleyen ve pazarlayan bir proje ile ortakları ile bütünleşir. Ancak burada kooperatifin projesi bir işletme niteliğinde olduğu gibi ortaklarının bireysel işletmeleri de bağımsız, fakat birbirlerini pazar sürecinde tamamlayan işletmelerdir. Genellikle ortakların işletmeleri küçük, kooperatifin işletmesi de onları pazarla buluşturan orta/büyük boyutlu işletmelerdir.

Bir çiftçi, kısa ve orta/uzun dönemde beklentilerini dikkate alarak kooperatife katılırlar. Bir çiftçi kooperatife katılırken şu üç ögeyi dikkate alır :

1. ürününü değerlendirmek,
2. işletme yönetimini, mesleki faaliyetini ve yaşam kalitesini yükseltmek,
3. kişisel ve mesleki projesini gerçekleştirmek.

Kısa dönemde bir çiftçinin beklentileri şunlar olabilir :

- ürününe adil bir fiyat elde etmek,
- kooperatifin getireceği başarılı hizmetlerden yararlanmak:
 - çiftliğin yönetimini iyileştirmek,
 - kişisel projesi ile mesleki projesi arasındaki bağı sağlamak,
 - işletmesini geliştirmek,
 - iyi bir çevre edinmek.

Orta / uzun dönemde bir çiftçinin kooperatifinden beklentileri de şunlar olabilir :

- tarımsal üretimini sürekli kılmak,
- pazara girişini denetim altına almak,
- ürettiği tarım ürün(ler)ünün politikasının geliştirilmesinde ağırlığını koymak,
- kooperatifin yarattığı dayanışma ortamından yararlanmak.

Ortak çiftçi, “benim işletmem” kavramı ile “benim kooperatifim” kavramını “kooperatif yaşam” biçimine dönüştürebilmelidir. Çünkü kooperatif ortağına ;

- tamamlayıcılık,
- sinerji,
- karşılaştığı çapraşık durumlara yanıt,
- bir tarımsal ürün muhiti (sütçülük muhiti, zeytincilik muhiti, vb.. gibi),
- insanların formasyonu,

gibi çeşitli konularda yardım sağlar.

BİR TARIM KOOPERATİFİ NASIL ÇALIŞMALI ?

Bir kooperatif;

- ekonomik faaliyeti kolaylaştırmak / geliştirmek,
- ekonomik faaliyetlerin sonuçlarını iyileştirmek / artırmak,,

için çiftçilerin kullandıkları bir piyasa aracıdır.

Bir kooperatif çalışmasını dört temel ilke çerçevesinde gerçekleştirir :

1. serbest katılım,
2. demokratik yönetim,
3. teknelci anlayış (salt ortakları ile çalışma anlayışı),
4. akapitalizm (kooperatifler, sermayeye kar aramazlar; kooperatif girişimin yarattığı fazlalar, yatırılan sermayeye göre değil, kooperatifle yapılan işlem oranında paylaşılır).

Kooperatifler, her şeyden önce insanlara aittir. Kooperatif, ortakları her an paylarını satabilen bir sermaye şirketi değil, şahıs şirkettir. Bu sıfatıyla çiftçiler, bazı özel değerleri korumuşlar ve daha ileriye götürmüşlerdir. Bu değerler : saydamlık, dürüstlük /eşitlik, dayanışma ve sorumluluktur.

Ortak bir çiftçi ile kooperatifi arasında şöyle bir bağlantı bulunur :

- a) Üretici, bir kooperatife üye olarak çift yönlü bir yükümlülük alır : 1. ürününü kooperatife teslim etme; 2. sosyal sermayeye katılma.
- b) Fazlaların bölüşülmesi.

Kooperatifler, yarattıkları fazlaların bir kısmını rezerv halinde (aynı / nakdi) kendi bünyelerinde toplarlar. Özellikle Batı Avrupa ülkelerinde kooperatiflerin rezervleri parçalanamaz, bölünemez bir niteliğe kavuşturulmuştur. Bunun amacı, kooperatif mülkiyeti kuşaktan kuşağa taşımak ve sosyal sermayenin değişkenliğini dikkate alarak kooperatifin çöküşünü önlemektir.

Son onlu yıllarda bir çok gelişmiş batı ülkelerinde kooperatif yönetiminde, kooperatifçiliğin temel ilkelerini zedelemeyen fakat piyasa mekanizması içinde işlevselliğini artırabilmek için bazı uygulamalara yer verildiği gözlenmektedir. Bunları şu başlıklar altında gruplamak mümkündür :

- Ekonomik amaçlı görüş : Teknelci anlayışın yumuşatılması : klasik bir kooperatifin iş yaptığı çevre salt ortaklarıyla sınırlıdır. Ancak değişen dünya koşulları içinde bu teknelci anlayışın yerine, kooperatiflerin ortakları dışındaki kişilerle de ticari ilişkiler içine girmeleri konusunda olumlu gelişmeler gözlenmektedir. Örneğin Fransa'da kooperatiflerin iş hacimlerinin % 20'si civarında ortak dışı ticari işlemlerde bulunabileceği kabul edilmektedir.
- Finansal amaçlı görüş : a) Bazı ülkelerde kooperatiflerin faaliyetinden doğrudan yararlanmayan, ancak elindeki likit sermayesini kooperatifler kanalıyla değerlendiren insanlara "kooperatifçi olmayan" (non-coopérateur) ortak sıfatıyla kooperatif kuruluşlarda yer verilmektedir. Yani kooperatifler finans sorunlarını, "kooperatif yatırım tahvilleri" satarak çözmektedirler. b) Sosyal sermayenin yeniden değerlendirilmesi.
- Kooperatif yönetimine değgin iki görüş : a) genel kurulda oyların ağırlıklandırılması. b) kooperatifin müdürlük tarafından yönetilmesi / denetim kurulu tarafından denetlenmesi.

SONUÇ

Türkiye’de tarım piyasaları yeterince kooperatiflerin denetimine geçememiştir. Bunun çok çeşitli nedenleri vardır. En önemli nedeni, Türk çiftçisi uzun bir süreç içinde kooperatif kurumlardan yararlanmasına karşılık üreticinin bilinci kooperatifçilik yönünde geliştirilememiştir. Ayrıca Türk tarım / ekonomi politikası içinde kooperatif araçlardan yararlanma esprisi yeterince yer almamıştır. Ekonomide politika üretenler, ekonomide çoğulculuğun ve demokratikleşmenin en önemli simgesi olan kooperatifçiliğe yakın durmamışlardır. Oysa değişen dünya koşullarında sürdürülebilir kalkınma, geleneksel kalkınma modelinin başlıca seçeneği konumuna gelmektedir. Yine sürdürülebilir kalkınmanın da favori işletmecilik tipi de kooperatifler olarak pek çok saygın bilim adamlarınca adlandırılmaktadır.

13 Mart 2007